

M i r o s l a v P e r a

NEKOLIKO GLOSA UZ ISPRAVU KNEZA TRPIMIRA

UDK: 949.713:342.1 "08"
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 2. 11. 1992.

Miroslav Pera
58000 Split, HR
Zoranićeva 8

Trpimirova isprava svjedoči o ranom postojanju hrvatske države, tj. u IX. stoljeću, i to već tada na visokom stupnju ustrojstva po uzoru na franačku državu, tada najjaču i najrazvijeniju državu europskog Zapada, koja je dala trajni pečat zapadnoj europskoj civilizaciji.

I.

Obično se kaže da je VII. i VIII. stoljeće tamno vrijeme hrvatske povijesti. Tamno vrijeme hrvatske povijesti bilo je, osim časnih iznimaka, i vrijeme od 1945. godine do dana današnjih, kada se je ponovno naveliko počelo otkrivati ono što je već davno otkrivanj i otkriveno a zatim bilo politički zatrpano.

Isprava hrvatskoga kneza Trpimira izdana u Bijaćima 4. ožujka 852. godine smatra se rodnim listom hrvatske države.¹⁾ Ta isprava nije samo "najstariji poznati nam hrvatski diplomatski spomenik"²⁾ nego i najstarija poznata povelja ne samo u hrvatskoj pravnoj povijesti, već i u povijesti slavenskih prava uopće.³⁾ Šišić ne nalazi prigovora njenoj vjerodostojnosti sa diplomatskoga stanovišta.⁴⁾

Prigodom popravka samostana časnih sestara III. reda sv. Dominika uz Porta Aurea u Splitu izvedenog 1930. godine pronađen je i jedan mali arhitrav vrata uzidan kao običan materijal u starom zidu samostana. Natpis na njemu don Frane Bulić čita ovako:

† *Dominicus indignus presbyter pec(c)ator.*

O Dominiku, kojega spominje natpis, don Frane se izražava ovako:

"Na arhitravu bliže kapelice sv. Martina, biskupa tourskoga, u latinštini veoma pomućenoj, ipak se čita da je na počast sv. Martina sagradio ovu kapelicu *presbyter Dominicus*. Ovaj je natpis sigurno iz iste dobe kao i sada otkriveni. Gotovo da ga je ista ruka izdjelala.

Već sam prije god. 1916. izrekao mnjenje, da je svećenik Dominik, koji je u IX. v. podigao kapelu sv. Martina na Porta Aurea, onaj isti, koji, uz kapelana Martina, potpisuje kao svećenik i kapelan darovnicu kneza Trpimira iz god. 852. A u ovom natpisu imamo nov dokaz rada i nastojanja svećenika Dominika oko crkve i samostana sv. Martina nad Porta Aurea u Splitu.^{4a)}

Obzirom na činjenicu da su se u parnici oko kolonatskih odnosa između Sućurana i splitske nadbiskupije vođenoj od 1620. do 1629. godine i jedna i druga partična stranka pozivale u svrhu dokaza na tu istu ispravu treba se složiti sa Šišićem, Bulićem, Lanovićem i drugima u pogledu njene vjerodostojnosti.⁵⁾ Ovo osobito s obzirom na to što naši seljaci ljubomorno čuvaju isprave koje su relevantne za njihove pravne odnose. Dapače, baš sporni pasus ". . . *quae est metropolis*. . ." govori za njenu vjerodostojnost. U skladu, naime, s načelom da između pape i biskupa treba još jedan posrednički (interpolirani) stupanj jurisdikcije, u crkvi je, pod utjecajem sv. Bonifacija, sredinom VIII. stoljeća, prevladalo načelo da između biskupa i pape mora biti jedan posrednik. Taj metropolita-nadbiskup predsjedavao je glavnim sinodama i sudio povodom priziva protiv presuda biskupa.⁶⁾ M. J. Zeiller je svojedobno iznio mišljenje da je papa Zosim (417. godine) kao "homme de décision brusque et souvent peu motivée" ("čovjek nagle odluke i često malo motivirane" – prijevod M. P.) u svome pismu Hezihiju, biskupu Salone, dispozicijom "que vous les communiquez aux évêques non seulement de votre province, mais encore des provinces voisines" ("a Vi to saopćite ne samo biskupima Vaše provincije, nego i susjednih provincija" – prijevod M. P.) u stvari osnovao papinski vikarijat u Saloni. Taj vikarijat je obuhvaćao Zapadni Ilirik (obje Panonije, Norik i Dalmaciju). Takve vikarijate osnovao je istodobno i u Arlesu, u Solunu i u Kartagi.^{6a)} Time se je svakako očitovala tendencija organiziranja Zapadne (katoličke) crkve. Rimska crkva tako, i pored stvarne vlasti koju je vršila preko svoga akvilejskog patrijarha u zapadnom Iliriku "nije propuštala nijedne zgode da podvuče načelno pravo nekadanje Salonitanske metropolije na ove krajeve". Samo tako valja shvatiti riječi nadbiskupa splitskog u listini kneza Trpimira kad za svoju crkvu kaže: ". . . *quae est metropolis usquae ripam Danubii et pene per totum regnum Chroatorum*. . ." Bizantska Dalmacija s otocima, pak, bila je tada "posve u duhu metropolitanskega načela već davno pod jurisdikcijom carigradske patrijaršije".⁷⁾

II.

Tekst Trpimirove isprave glasi:

4. marta 852. U Biaćima.

Prijevod

Knez Trpimir daruje spljetskoj nadbiskupiji crkvu sv. Jurja u Putalju sa samostanom, koji je ondje sagraditi dao.

In nomine patris et filii et spiritus sancti. Regnante in Italia piissimo Lothario Francorum rege, per indictionem XV sub die IV Nonis martii. Dum mundi ab origine cuncta per tempora facta, mansisse delabrisseque, succedentibus alia alternis semet, oculis perspicimus mentis et manu fidei palpamus, nihil corporeis membris uidere, audire aliud ualemus, nisi ea quae praesentantur et scripturarum auditio obtutibus pandit. Unde ego, licet peccator, Tirpimirus dux Chroatorum, iuuatus munere diuino, incertus de die nouissimo et hora, qua nesciat homo, sollicitus nimis animae meae, commune consilium meis cum omnibus zuppanis construxi monasterium, ibique cateruas fratrum adhibui, quorum sedulis uotis et frequens oratio nos immunes redderet deo peccatis, in hanc adiecit mens nostra, eiusdem monasterii ecclesiae aliquid in utensilibus praeparare. Cum autem non sufficeret in argento ipsa uasa perficiendum: accomodauit nobis Petrus, Salonitanae ecclesiae archiepiscopus et dilectus compater, XI libras argenteas. Hac de re ei diximus hilari animo dare quiduis: "et non denegamus charitati uestrae". Quibus ipse respondit: "Uolo, domine et compater, ut primum, quidquid pro-

"U ime Oca i Sina i Duha Svetoga. Vladajući u Italiji pobožni Lotar, kralj Franaka, 15 indikcije, 4. ožujka. Dok očima našega uma uviđamo i rukama vjere dotičemo, kako sve ono što je od početka svijeta tijekom vremena nastalo, izmjenično jedno za drugim, postaje i propada, ništa drugo ne možemo tjelesnim osjetilima da vidimo i čujemo, nego samo ono što se nalazi pred nama te gledanjem omogućuje se slušanje onoga što je napisano. Zato ja, iako grijешnik, Trpimir, po božjoj odredbi vladar Hrvata, nestalan o posljednjem danu kao i času koji je čovjeku nepoznat, veoma zabrinut za svoju dušu, jednodušnom privolom svih svojih župana, sagradih samostan i ondje dovedoh zbor redovnika. Na čije usrdne molbe, da nas česta njihova molitva oslobodi od grijeha, pristao sam još na to, da pribavim za crkvu tog samostana neke potrepštine. Pošto nije bilo dovoljno srebra za izradu samog posuda, pozajmi nama Petar, solinske crkve nadbiskup i mili rođak, jedanaest libri srebra. S toga mu kazasmo: "Vesela srca dajemo sve, i nećemo uskratiti Vašoj uslužnosti." Na to on odgovori: "Hoću gospodine i rođače da prvo, što god sam ja kupio ili što je darovano svetoj majci crkvi nepokretnoga ili pokretnoga, i to u Lažanima i Mosoru sa robovima i ropkinjama, Stjepušom, Gojkom, Gortanom, Vaša prejasnost osobno učini,

prio emi pretio uel quod donatum est in immobilibus et mobilibus in sancta matre ecclesia, id est in Lasani et Tugari, cum seruis et ancillis Stepus, Sagoleo, Gor(et)ino, praesentia claritatis vestrae per paginulam priulegiam sanctae Salonitanae ecclesiae dictae mancipata in aeternum permaneat; ec deinde ut in fatam matrem ecclesiam, quae est metropolis usque ripam Danubii et pene per totum regnum Chroatorum et pro remedio animae uestrae, parentum uel fidelium uestrorum et per commodatum argentum detis ecclesiae beati Georgii in loco, qui dicitur Putalo, omnia quae obtinet possessionum, seruos quidem et ancillas, quae Mislauo duce ipsam ecclesiae, cum dedicata uide(re)tur, et ab ipso supra dicto duce donis ditata, simili modo et priulegii censura. Haec quidem donatio a uobis firmiter enixe deprecimus taliter". Et suggestioni placiti data ad sensum spopondimus et iure mansuris rebus priulegium fieri (per) praesentem nostram deliberationem praecepimus, uidelicet ita duntaxat, ut empti pretio infra terminis nostris in locis memoratis sempiterna donatione possideat dicta iam sancta ecclesia, a nemine infestante. Tandem uero praefatam ecclesiam de regali territorio ab orientali et occidentali parte a rupe montis usque ad mare, ab utroque latere terminos cum lapideis et ferro signatos, infra quos terminos nullius adiacet territorium, nos deligenter condonamus et hoc in augmento sanctae Salonitanae ecclesiae proferentes firmamus. Et ut singulis annis de omnibus nascentibus terrae ex curta nostra, quae Clusam dicitur, decimae infe-

da ispravom to sve za uvijek bude svojina svete solinske crkve. A zatim da spomenutoj majci, to jest crkvi metropolitanskoj sve do obale Dunava i skroz po cijeloj državi Hrvata, bilo za spas duše vaše, vaših bližnjih i vjernih, bilo za spomenuto pozajmljeno srebro, dadete crkvu blaženog Jurja, a mjestu koje se zove Putalj, sa svim onim što posjeduje, također robove i ropkinje, što se nalazi u ispravi, kad je bila ta crkva posvećena u vrijeme vladara Mislava, kao i obdarena s darovima od gore spomenutog vladara, to pak darovanje, na isti način i sa ispravom, da bude od vas potvrđeno, usrdno molimo. Tako, ne samo pristavši na predloženo, obećamo, nego da sve to uzmogne i pravno ostate, naredismo, da se o našoj sadašnjoj odluci napiše isprava. I to baš tako, da sve kupljeno unutar naših granica u spomenutim mjestima, već rečena sveta crkva bez smetanja sa strane bilo koga posjeduje vječnim darovanjem. Napokon spomenutu crkvu, koja ima s istoka kao i sa zapada od kraljevskog teritorija, od litica brda do mora, sa obiju strana, kamene i željezom označene međaše, unutar kojih ne nalazi se ničije zemljište, zdušno poklanjamo. I ovo predajući na korist svete solinske crkve potvrđujemo, da se svake godine od svih zemaljskih plodina sa našega posjeda koji se zove Klis, daje desetina spomenutoj crkvi, koju je desetinu počeo davati naš prethodnik Mislav. Ako bi se tko usudio, bilo što od gore spomenutih stvari, što smo po Gospodnjemu nadahnuću, prožeti ljubavlju svetih, pobožnim srcem poklonili i što smo smatrali da mora i u buduće da

rantur in memoratam ecclesiam, quas decimas antecessor noster Mislauus dare coepit. Si quis uero de super scriptis, quidquid deo inspirante amore sanctorum inflammati deuoto pectore obtulimus, concessimus et imposterum inconuulsa firmata manere censuimus in coenobium sanctorum martyrurum Domnii Et Anastasii, Cosmae et Damiani, et si quis diripere uel subtrahere aut per uim opponere tentauerit: iram domini saluatoris et sanctorum omnium maledictionem, quidem CCC patrum et octodecim (incurrat); uinculo insolubili anathemate, maranatha, denodetur; diuideatur et euellatur diuino iudicio a cognatione et patria, uxore et filiis, qui separare donationem nostram temerarie a sancta matre ecclesia, iam factam, praesumpserit; fouetur itaque hic litigantibus cum eo uicariis sanctis religiosorum subsistentium principum gratia (contra) tam nefandum faciens, quisquis ille defunctorum (dona) obliuioni dans et lumen animarum eorum extinguens; et in nouissimo die magni examinis cum diabolo et eius tetris angelis et Juda Iscariote, Christi proditore, in gehenna barathri muneretur, ubi ignis nunquam extinguitur et uermes impiorum non moriuntur. Actum in loco, qui dicitur Byaci, tempore super fato, et testium notitia, praesentia communi uoto et uoluntate corroboratum. Signum (†) manu meque ipso Tirpimiro duce, huius rei concessore et auctore. Signum (†) manu Coiicino zuppiano testis. Signum (†) manu Predilio zauppiano testis. Signum (†) manu Nemuslo zuppiano testis. Signum (†) manu Zarcata zuppiano testis. Signum (†) manu

ostane netaknuto i čvrsto crkvi svetih mučenika Dujma, Staša, Kuzme i Damjana, otrgnuti ili oteti, ili samo se suprostaviti silom, neka je sapet srdžbom gospoda Spasitelja i svih svetih, kao također prokletstvom 318 otaca, nerazrješivom vezom izopćenja do sudnjega dana, Božjom osudom neka se odijeli i ukloni od roda i otadžbine, žene i djece onaj koji bi se lakumno usudio da ovo naše već učinjeno darovanje oduzme svetoj majci crkvi. Isto tako, dok se budu ovdje parničili sveti namjesnici s onim, koji bude učinio takvo nedjelo da pušta u zaborav umrle i trne svijetlo duša njihovih, da bude lišen milosti pobožnih vladara koji će tada biti, a na posljednjem danu velikog suda sa đavlom i njegovim sramotnim anđelima i Judom Iskariotom, Kristovim izdajicom neka bude nagrađen u paklenoj dubini, gdje se vatra ne trne i crv opakih ne umire.

Učinjeno u mjestu zvanom Bijači, u gorespomenuto vrijeme te osnaženo posvjedočenjem i nazočnošću, općim pristankom i voljom svjedoka. Znak mojom rukom koji gore: Trpimir, vladar, ovoga darovatelj i izdavač. Znak rukom: Komičaj župan, svjedok. Znak rukom: Precilja župan, svjedok. Znak rukom: Nemiste župan, svjedok. Znak rukom: Zašata župan, svjedok. Znak rukom: Ljudevit župan, svjedok. Znak rukom: Vitolja župan, svjedok. Znak rukom: Ozamil njegov brat, svjedok. Znak rukom: Njeguča komornik, svjedok. Znak rukom: Žulj, svjedok. Znak rukom: Potehan svjedok. Znak rukom: Žutomistl, svjedok. Znak rukom: Damnana, svjedok. Znak rukom: Dominik sve-

Predilio zuppano testis. Signum (†) manu Nemuslo zuppano testis. Signum (†) manu Zarcata zuppano testis. Signum (†) manu Ludovico zuppano testis. Signum (†) manu Ozanulo cum fratre, testis. Signum (†) manu Negutin camerario testis. Signum (†) manu Zulo testis. Signum (†) manu Potec(h)ano testis. Signum (†) manu Lutimuslo testis. Signum (†) manu Damay testis. Signum (†) manu Dominico praesbytero, capellano, testis. Signum (†) manu Cipriano praesbytero, capellano, testis.

Ego Martinus praesbyter, capellanus, praeceptione domini mei, ducis memorati, rogatus scripsi et manu propria opus compleui, signum manu feci.

Haec sunt nomina seruorum de Masaro, pertinentes eos in sancta matre ecclesia beati Dominii, scitote numerum eorum; sunt in primis: Gorento, Postelio, Nacezai, Domaciai, Ylena, Trubula isti cum suis feminis. Ceteri uero septem, quorum nomina sunt: Liutamiro, Strehemilo, Nedamuslo, Tesina, Luteciai, Gostilo.

F. Šišić, Priručnik izvora hrvatske historije I/1, Zagreb, str. 192, 193, 194, 195.

ćenik, kapelan, svjedok. Znak rukom: Ciprijan kapelan, svjedok.

Ja Martin svećenik, kapelan, na nalog i zamolbu gospodara moga spomenutoga vladara, napisah ispravu i vlastitom rukom završih, znak rukom učinih.

(Ovo su imena robova na Mosoru, koji pripadaju svetoj majci crkvi blaženoga Dujma, a njihova su imena najprije: Gorento, Posteljac, Nasečaj, Domačaj, Ilena, Trubača, svi ovi sa svojim obiteljima; ostali pak robovi, čija su imena: Ljutomir, Strohemi, Nedomisl, Tešina, Ljutečaj, Custac.)"

Preveo M. Barada, Dvije naše vladarske isprave, Zagreb 1938, str. 25-55.

III.

Trpimirova isprava ima tipičan oblik franačke isprave, što je posljedica imitacije (G. Tarde). Taj oblik se je dugo zadržao u upotrebi splitske katedralne škole.⁸⁾

Radi šire javnosti, ovdje se o *carti*, prema Kostrenčiću⁹⁾, citira sljedeće:

"Osobe, koje dolaze u obzir kod isprava jesu: 1. destinatar, osoba, u čiju je korist isprava izdana; 2. autor, osoba, koja je pogodbeni protivnik destinataru; 3. izdavač isprave i 4. pisac isprave.

Autor i destinatar moraju u svakom slučaju biti različite osobe, ali obje mogu biti i izdavači i pisci isprave. Isto tako i izdavač i pisac može biti ista osoba.

Isprave mogu biti sastavljene u subjektivnoj i objektivnoj formi. Odlučno je stajalište autora. Ako je isprava sastavljena tako, da autor govori u prvom licu (Ja taj i taj prodajem itd.), tada ispravu zovemo subjektivnom; govori li se o autoru u trećem licu, onda imamo ispravu u objektivnoj formi.

Konstrukcija se isprave, tj. slijed pojedinih dijelova isprave, mijenja, te je ona na raznim mjestima i u razno vrijeme različita. Ali ipak možemo postaviti neki idealni tip isprave, pomoću kojega se možemo lako orijentirati u pojedinim konkretnim slučajevima. Isprave općenito možemo podijeliti na: 1. protokol, 2. tekst isprave i 3. eshatokol.

Protokol je onaj dio isprave, koji se nalazi na početku isprave, te sadržava razne uvodne formule, eshatokol završne formule, dok je jezgra isprave s bitnim elementima pravnog posla sadržana u tekstu isprave. Protokol ima ove dijelove: 1. *Invocatio* je zaziv imena božjeg ili svetačkog na početku isprave. Može biti simbolička (monogramatička), ako se taj zaziv označava znakom križa ili slovima Hr. (t. j. Hrist) ili opet verbalna. Jedna od najstarijih je: In nomine patris et filii et spiritus sancti. Kasnije su: In nomine dei aeterni; in Christi nomine itd. U hrvatskim ispravama glasi: V ime otca, i sina i svetoga duha itd. 2. *Intitulatio* ili *inscriptio*. Taj dio sadržava ime i naslov izdavača, spojeno često s formulom devotionis (formula poniznosti). Tako se papa u ispravama, koje izdaje, naziva: Servus servorum dei (sluga slugu božjih), ili se izdavač naziva: Peccator (grešnik) Nadalje taj dio sadržava i naslov onoga, na koga je isprava upravljena, uz formulu salutationis (formula pozdrava), te formulom koja se odnosi na trajanje dispozicije. Na pr. N. N. salutem in omnium salvatore uz dodatak in perpetuum ili in aeternum.

Tekst isprave ima ove dijelove: 1. Arenga (srednjovjekovno lat. arenga znači govornica, arengare – svečano govoriti) obrazlaže izdavanje isprava iz općenitih motiva. Npr., da se isprava izdaje zato, da predmet, o kome se radi, ne bi pao u zaborav. 2. *Publicatio* ili *promulgatio* je formula, kojom se sadržaj isprave saopćuje krugu svih interesenata. Na

pr. Ad universorum notitiam volumus pervenire – Hoćemo da dođe do znanja svih. 3. Narratio navodi okolnosti, koje su in concreto bile razlog sljedeće dispozicije. Navode se na pr. zasluge destinataru za autora pravnog posla. Taj dio često sadržava dobrih historijskih podataka. 4. Dispositio sadržava izjavu volje autora pravnog posla uz navođenje svih uvjeta i uglavaka, pod kojima se pravni posao sklapa. Za pravnog historika to je najvažniji dio isprave, jer sadržava pravni posao, o kome se radi. Ovdje se također navodi i formula *pertinentiae*, t. j. nabrajaju se sve pripadnosti, koje su povezane uz glavni objekt dispozicije. Ako se radi o zemljištu, onda se navode i njegove granice. 5. Sanctio ili formula *poenalis* sadržava prijjetnje svjetskim ili duhovnim kaznama, ako bi se tko drznuo poreći ili oboriti dispoziciju isprave. Katkada se u toj formuli spominje i nagrada za one, koji će dispoziciju poštivati. Ovdje se spominje također i konvencionalna (ugovorena) kazna, koju utvrđuju stranke za slučaj, ako bi koja od njih ugovor prekršila.

Eshatokol ima ove dijelove: 1. *Subscriptiones* (potpisi). Tu dolazi u obzir potpis izdavača isprave. Potpis može biti vlastoručan, ali se može upotrebiti i znak, kako to čine javni notari (monogram, rota, a kod papinskih isprava *benevalete*). 2. Datiranje isprave sadržava oznaku, gdje i kada je isprava izdana. 3. *Apprecatio* je zaključna formula isprave, a glasi, na pr.: Amen ili *In dei nomine feliciter amen*.

Stilsku formu listine zovemo njezinim stilom ili diktatom."

Ova forma pravnih isprava bila je dugo njegovana u splitskoj katedralnoj školi, pa je najstariji hrvatski statut (Prvi rogoznički zakoni iz 1235. godine) potpuno stiliziran prema gornjemu Kostrenčićevu modelu.^{9a)}

IV.

Karakteristično je za starohrvatske isprave što ističu tko je *auctor* isprave. Prema starom rimskom pravu *auctor* garantira primatelju za evikciju, tj. on je jamac. Garancija *auctora* je *erga omnes*. Dakle, želi se istaknuti da iza *destinataru* (korisnika) stoji *auctor*, tj. jedan moćnik koji podržava destinatarovo *držanje* (vlasnost) darovane mu stvari, tj. daje mu legitimitet.¹⁰⁾

U franačkom pravu (a tako i u starohrvatskom) miješaju se osobne i stvarne veze. Pravni odnosi su odnosi moći (sile, snage). O moći vlasnika zavisi sloboda (kakvoća) vlasništva. Stvarno pravo u franačko doba ne počiva, kao rimsko, na apstraktnom konceptu vlasništva (*dominium*), nego na faktičnim situacijama koje implicira. Vlasništvo postoji, ali se ne razlikuje od "držanja". Vlasništvo je samo najviši stupanj posjedovanja, najbolje garantiran, najstabilniji, najmanje podvrgnut slučaju. Stoga Trpimir naglašava u svojoj ispravi da je on u ovome pravnom poslu *concessor et auctor*, tj. da on svojom kneževskom moći stoji iza ovog pravnog posla.¹¹⁾

Predaja *cartae* (*traditio cartae*) je u stvari nastavak starog formalizma i simbolizma (koji se je nekada vršio predajom grude zemlje ili slamke). *Notitia* nije ništa drugo do li podsjetnik na učinjeni pravni posao i svjedoke pri tomu.¹²⁾

Poseban problem je pri ocjeni vjerodostojnosti starohrvatskih pravnih isprava *datiranje*. Lanović, nakon njihove analize konstatira: "Nakon zaziva imena Božjeg dolazi u vladarskim našim ispravama, redovno formula *datiranja*. Pet ih je samo bez datuma, uopće (Doc. 45, 48, 58, 97 i 124); u jednoj dolazi datum poslije opsežnijeg uvoda sa naslovom (Doc. 55), a u jednoj iza naslova samog (Doc. 88), dočim je dvjema datum na kraju (Doc. 59 i 100)."¹³⁾

U Trpimirovoj ispravi datum dolazi iza invokacije jer se je datum iza invokacije stavljao u bizantskim ispravama (Thomson, Byzant. Paleografy). Na zapadu je bilo u običaju da se datum stavlja na svršetku.^{13a)}

V.

Trpimir se u svojoj ispravi naziva *dux* (knez) dok svoju državu naziva *regnum Chroatorum*. Prema Divkoviću latinska riječ *regnum* znači ne samo "kraljevstvo, carstvo" nego i "svaka svojina, područje, država".¹⁴⁾ U našem slučaju značenje *regnum* = *država* potječe, po svoj prilici, iz Bizanta. Olimpiodor, bizantski historičar iz prvih desetljeća V. stoljeća, bio je populariziran baš sa strane znamenitog patrijarha Focija (oko 820–891). U svome djelu Focije je upotrijebio, na grčkomu jeziku, izraz "*ho tōn regōn prōtos*" a što znači "prvi između vladalaca".¹⁵⁾ Stoga riječi *regnum Chroatorum* u Trpimirovoj ispravi treba protumačiti kao "vladanje, vlast Hrvata"¹⁶⁾ odnosno "država Hrvata". Kako se Trpimir naziva *dux* (knez) to bi bilo logično da se njegova država nazove *ducatus*. Ipak se naziva, iz gorenavedenih razloga, *regnum*, jer "riječi poprimaju različite smislove kad prelaze iz jednog društvenog 'sadržaja' u drugi".¹⁷⁾

Pa i prema Lanoviću se "naziv 'regnum' upotrebljavao u srednjem vijeku za oznaku države uopće, bila ona carevina, kraljevina, vojvodina, ili kneževina. Nego, pored naziva 'regnum', služe se stare naše latinske isprave za oznaku hrvatske države još i riječima 'fines', 'provincia' i 'terra' uz navedene posvojne genitive. Kako se hrvatski naša država zvala, o tome nemamo neposrednog svjedočanstva iz onoga doba. Ali u kasnijim glagoljskim spomenicima nalazimo pored naziva 'Hrvatska zemlja', i samo ime 'Hrvati' i za oznaku države, ne samo naroda, pa možemo, sa priličnom pouzdanošću pretpostaviti da se hrvatska država, na našem jeziku, i ranije tako zvala".^{17a)}

Hrvatska riječ "država" je sveslavenska i praslavenska, a upoređuje se s avesta *dražaitē* (3.1).¹⁸⁾

Pojam "država" izrastao je iz pojma "držati, držanje" koji je pojam identičan pojmu "la saisine" franačkog prava.^{18a)} Iz rodnog pojma "držanje" dife-

rencijacijom su izrasli pojam "detencija" (*detentio*, tj. "faktičko držanje stvari bez namjere da se ona zadrži za sebe") i pojam "posjed" (*possessio*, tj. "faktička vlast nad tjelesnom stvari spojena s voljom da se drži samo za sebe").^{18b)}

Ch. Bally i J. van Ginneken istražujući evoluciju nekih gramatičkih oblika došli su do zaključka da su se najprije javili pojmovi "prendre, s'em-parer, recevoir" (uzeti, prisvojiti, primati). Zatim pojmovi "tenir, garder" (držati, čuvati). Potom pojmovi "posséder, habiter" (posjedovati, nastavati). Tek na kraju javili su se pojmovi "avoir" (imati) i "être" (biti).^{18c)}

Iz svega toga proizlazi da pojam "država" sadrži u sebi ne samo pojam *faktičnog stanja zajedništva nego i volju za održavanjem takvog stanja*. Takvu volju za življenjem u zajedničkoj državi bili su pokazali Hrvati. Takvu volju, pak, tko više tko manje, nisu bili pokazali ostali partneri u zajedničkoj državi, kako u onoj iz 1918. godine tako i u onoj iz 1945. godine. Tomu su bili uzrok, više ili manje kolektivni egoizmi odnosno kolektivni egotizmi ostalih partnera.^{18d)} Stoga je i došlo do razlaza jer je nestala *affectio maritalis*, kako se u bračnom pravu kaže, tj. "trajna volja i namjera bračnih drugova da žive u zajednici kao muž i žena",^{18e)} koja *affectio* kod nekih nije nikada niti postojala. Za jedne je to bio brak iz nužde, za druge brak iz interesa, a tek za malo njih brak iz ljubavi, koja se brzo istopila.

Fraza "*iuvatus munere divino*" temelji se na riječima iz poslanice sv. Pavla.¹⁹⁾

Riječ župan (*meis cum omnibus zuppanis*) treba vezati uz sanskrtsko *go-pa* sa slavenskim sufiksom (-a)n.²⁰⁾

VI.

U VI-VIII. stoljeću razvio se je bio pravni institut *dobročinstva (beneficium)*. Sličio je prekariju a tvorio je osobnu vezu između darovatelja, u prvom redu kralja, i obdarenika. Obdarenici su se uporno borili da im dar (u pravilu zemlja) ne bude smatran prekarijem, tj. uvjetnim darovanjem nego trajnim i bezuvjetnim vlasništvom.²¹⁾ Stoga je Petar, splitski nadbiskup, tražio od kneza Mutimira da mu prizna u bezuvjetno vlasništvo sve što mu je darovao knez Trpimir (*cuncta mobilia et immobilia omnia*), što je Mutimir i učinio u svojoj ispravi izdanoj u Bijaćima dana 28. rujna 892. godine riječima "*Quam ecclesiam teste et auctore deo volo, ut nullus deinceps de successoribus meis de potestate Spalatensium ecclesiae subtrahere audeat, uel quomodo libet diripere: . . .*"²²⁾

VII.

Problem jednostrukog ili dvostrukog naseljenja današnjih hrvatskih i bosansko-hercegovačkih krajeva koncem VI. i početkom VII. stoljeća n. e. odavna je kamen spoticanja za povjesničare.

V. Klaić je zastupao tezu dvostrukog naseljenja, pa se je o tome izrazio ovako:

"Ako je između dobitnika Hrvata i pokorenih Slavena (Avara i uopće starijih žitelja) u Dalmaciji iza nekoga vremena prestala svaka razlika u etnografskom pogledu, ostala je *bitna razlika u socijalnom i pravnom obziru*. Žiteljstvo se u nekadašnjoj Dalmaciji a sadašnjoj Hrvatskoj (bez primorskih gradova Dalmacije) *odsluje* lučilo stalno na dva poglavita razreda: a) na slobodne ili *plemenite* Hrvate (vlastelu, boljare u drugih slavenskih naroda, *Chroatorum nobiles*), koji su podijeljeni u plemena i razasuti po čitavoj zemlji, imali svu vlast u rukama i držali svu ili bar najveći dio zemlje; i b) na neslobodne ljude ili kmetove (*servi, ancillae*), koji su živjeli na plemenščinama plemenitih Hrvata, tamo zemlju obrađivali, te se s njome prodavali i poklanjali".²³⁾

F. Šišić je isprva zastupao tezu jednostrukog naseljenja, ali je kasnije i on pristao uz tezu dvostrukog naseljenja, pa se je u svome posthumnom djelu "Pregled povijesti hrvatskoga naroda" o tome ovako izrazio:

"U to vrijeme, između 630. i 640. provaljuju oboružane čete Hrvata iz njihove domovine Bijele Hrvatske (današnje male Poljske sa sjedištem oko Krakova) u Panoniju i rimsku Dalmaciju te, nadvladavši i protjeravši Avare, sami zagospodavaše u tim krajevima. Hrvati su bili dio slavenskih Anta, a avarski podanici u Panoniji i Dalmaciji dijelovi Slavena; prema tome, prvi su pripadali sjeverozapadnoj slavenskoj jezičnoj skupini, a drugi jugoistočnoj".²⁴⁾

Pisac ovih redaka je u svojoj knjizi "Poljički statut", prigodom analize strukture poljičkog društva, izričito naglasio da je "Problem poljičkog društva nemoguće riješiti bez pristajanja uz tzv. teoriju dvostruke seobe, prema kojoj su se na Balkan najprije doselili *Slaveni* pod vodstvom (i jarmom) Avara koncem VI. i početkom VII. stoljeća, a zatim, desetak godina nakon pada Salone, tj. oko 630. godine i *Hrvati*, koji su pobijedili Avare i organizirali svoju vlast". Pri tome je pisac iznio, *passim*, sve relevantne direktne i indirektne dokaze u korist teze o opravdanosti teorije dvostrukog naseljenja.²⁵⁾

VIII.

Posljednja istraživanja o jugoistočnoj pretpovijesnoj Europi sažela je *M. Gimbutas*^{25a)} utvrdivši da je civilizacija stare Europe trajala odprilike od 6.500 do 4.000–3.500 godine prije Krista.

Za to vrijeme, kaže ona, *sjedilačke nastambe protoeuroljana* postaju sve brojnije. Koncem VI. tisućljeća prije Krista, nakon tisuću godina zemljoradničke kulture populacija se je podvostručila. Javlja se velika naselja od prosječno 4.000 stanovnika. To su Karanovo, Vinča, Starčevo, Butmir, Tisza, Petresti, Cucuteni (uz paralelnu kulturu *Tripolje*, u kijevskoj oblasti koja se smatra protoslavenskom kulturom). Ova protoeuropska kultura doživljava

svoj apogej u vremenu između 5.000 i 4.000 godina prije Krista. Na područjima gdje je vladala civilizacija Cucuteni (dakle i civilizacija *Tripolje*) zračni fotografski snimci ukazuju na tragove nastamba na velikim i niskim terasama uz rijeke. Ove protoeuropske sjedilačke kulture razvijale su se linearno bez većih kataklizama za vrijeme, kako je navedeno, od 3.000 godina.

Kroz IV. tisućljeće prije Krista počinje destrukcija stare europske sjedilačke civilizacije. Javljaju se osvajači u liku patrijarhalnih pastira. Javlja se *kultura kurgana* (kurgan je humak čunjastog oblika).

Kultura starosjedilačke Europe nalazi se u opoziciji spram navonadošle kulture kurgana. Stara sjedilačka kultura Europe karakterizirala se je ekonomijom sjedilačke hortikulture i velikim naseljima. Nasuprot tome *kultura kurgana* odlikovala se je pokretnošću i malim naseljima. Domestikacija konja i njegova upotreba pojava je druga polovine V. tisućljeća prije Krista. Dok je *kultura starosjedilačke Europe bila matrilinearna, egalitarna i miroljubiva, kultura kurgana je patrijarhalna, hijerarhizirana i ratnička.*

Svaka od tih kultura stvorila je svoju ideologiju i svoje simbole. Kultura starosjedilačke Europe poštovala je *ženski princip*, tj. *Majku roditeljicu*. Nasuprot tomu kultura kurgana temeljila se je na štovanju *muškog principa*, tj. *na muškim bogovima i ratnicima i štovanju nebeskih tijela*. Grobovi osvajača *kulture kurgana* ukazuju na robustne i visoke muške skelete uz oštrice strijelica od kremenca, duge noževe od obsidijana i bojne sjekire od bakra. Ukratko rečeno: grobna *kultura kurgana* ukazuje na strahovitu moć osvajača koja je sebi podložila stanovnike *starosjedilačke Europe*. Ali *starosjedilačka kultura Cucutenija (Tripolja!)* nije bila uništena nego je nastavila *koegzistirati* skupa s ratničko-osvajačkom *kulturom kurgana*. Starosjedilački populacijski sloj nije bio istrijebljen nego je utjecao na formiranje jednog *novog kulturnog kompleksa*. Ipak, na temelju lingvističkih i mitoloških komparacija *kultura kurgana* može se identificirati s protoindoeuropljanima.

Novija *kultura kurgana* se je nametnula starijoj *starosjedilačkoj kulturi* prethodeći tako kasnijoj europskoj feudalnoj strukturi.

IX.

Društveno uređenje neolitskih protoslavenskih zemljoradnika bilo je, dakle, *matrilinearno, egalitarno i miroljubivo*, a ekonomika im se osnivala na hortikulturi, gajenju žita, ječma, graška i leće kao i na držanju ovaca, koza, krava i svinja. Takva je bila ekonomika i kasnijih Slavena. Dakle i onih naseljenih na obalama Jadrana u prvome valu koncem VI. i početkom VII. stoljeća nakon pada Salone. Takvoj ekonomici su odgovarala vodoplavna zemljišta uz rijeke koja su se lako obrađivala. U Poljcima su ta zemljišta *uz rječicu Žrnovnicu u Strožancu i uz potok Vilar u Srinjinama.*²⁶⁾ E. Dyggve također smatra da su se Slaveni u prvo doba svoje seobe najprije naselili *na Gospinu otoku u Solinu.*²⁷⁾ Gotski povjesničar Jordanis, koji je živio sredinom

VI. stoljeća u svome djelu *De origine actibusque Getarum* (V,35) govori da Slaveni "mjesto gradova imaju za naselja močvare i šume" (*hi paludes silvasque pro civitatibus habent*²⁸). Porječje rječice Jadro u Solinu potpuno je odgovaralo pomenutoj ekonomici prvonaseljenih Slavena, a naročito gajenju krava na livadama, pa su solinske mljekarice sve do nedavno bile glavni snabdjevači mlijekom grada Splita. Nema sumnje da su Slaveni iz prvog seobenog vala isto tako odmah naselili i ostala vodoplavna zemljišta u salo-nitanskom ageru. Od tih prvonaseljenih Slavena nije ostalo nikakvih tragova, jer su im zgrade bili sagrađene od greda, pletera i zemlje, a krov im bijaše od slame ili ševara.

Drugonaseljeni Hrvati potomci su nekadašnjih nosioca goreopisane *kulture kurgana*, a bili su organizirani *patrijarhalno, hijerarhizirano i ratnički*.

Dolaskom Hrvata²⁹) u drugom seobenom valu i naseljenjem Klisa kao sjedišta vladajućeg hrvatskog kneza, Slaveni su dobili zaštitu darivajući hrvatske knezove, koji su ih štitili uz pomoć svoje družine. Dar je simbol prijateljstva. Jedan lokalitet u Kijevu u Ukrajini, gdje su Slaveni donosili kijevskim knezovima darove, naziva se još i danas "Darnica". Pravo iranskih Osetinaca poznaje institucije darivanja koje "imaju nešto što ih čini sličnim konsekracijama." Obavezno je bilo došljaku ponuditi gostoprimstvo. Propustiti da se ponudi gostoprimstvo bilo je ravno objavi rata, jer je značilo odbijanje saveza. Gostoprimstvo, koje u hrvatskim historijskim izvorima dolazi pod nazivom *descensus* (zalaz) postalo je s vremenom težak teret za one koji su bili dužni pružiti ga vladaocima i njihovim izaslanicima. Povećani zahtjevi uzdržavanja hrvatskoga kneza i njegove družine zbog ratovanja s Romanima doveli su sigurno i do više-manje prinudnog povećanja davanja bilo u naturi (davanja u plodovima i u stoci) bilo u obliku rada na kneževskim zemljama (od kojih se sačuvao naziv "Knežine").

Socijalna diferencijacija koja je nastala prilikom naseljenja Slavena održala se u Poljicima sve do pada Poljičke Republike. Na jednoj su strani Hrvati, plemeniti i "poštovani" didići i ugričići (vlastela), a na drugoj pučani. Društveni status plemenitih didića i ugričića, koji su bili vladajući seljaci – plemići bio je viši od društvenog statusa pučana, koji nisu mogli biti birani u Poljički stol, nisu plaćali desetinu, nisu živjeli u velikim kućnim zajednicama i nisu se borili za Klis.

Hrvatski knezovi i kraljevi, koji su stolovali većinom u Klisu, imali su brojne dvorce (*curtis*) u srednjoj i sjevernoj Dalmaciji, pa su se stalno selili od jednog do drugog posjeda, slično kao i varjaški knezovi u Rusiji.³⁰)

U mješovitim brakovima između plemića (Hrvata) i pučana (Slavena) djeca su, prema starohrvatskom pravu, slijedila status oca, pa tako: "Za prave se plemenite štimate oni, kotori su od plemenita oca, a od neplemenite matere narođeni; da zaspet se oni ne štimate pravi plemeniti ljudi biti, koterim je naveć mati plemenita, a otac im je neplemenit".³¹) Tek ukinućem plemstva i statusnim izjednačenjem plemića i pučana završava se konačno proces etnogeneze hrvatske nacije. Prvi hrvatski ban – pučanin bio je Ivan Mažuranić

(1873–1880), pa "budući da je Mažuranić prvi ban koji nije bio iz plemićkog kruga, pozdravio ga je narod s iskrenom radošću", kako to naglašava F. Šišić.³²⁾

Toma Arhidakon piše da su Romani nakon pada Salone pobjegli na otoke (Split i Trogir nisu pali – op. M. P.). Odatle da su se brodovima stalno zalijetali na kopno napadajući Slavene, pa kaže: "*Tantas enim cedas et prae-das de ipsis cotidie faciebant, quod nullus Sclavorum erat ausus ad mare descendere*".³³⁾

Slično i Gottschalk svjedoči da su Slaveni i u Trpimirovo vrijeme ratovali s "Grcima", tj. dalmatinskim Romanima, koji su onda bili pod bizantskom vlašću. Gottschalk to kaže ovim riječima: "*Cum enim Tripemirus, rex Sclavorum, iret contra gentem Grecorum (!) et patricium eorum ...*"³⁴⁾

Trajni savez^{34a)} Hrvata i Slavena, koji je, pod vodstvom Hrvata nastao odmah po doseljenu Hrvata kao posljedica endogenih činilaca (suživot, zajednički interesi itd.) ali i egzogenih činilaca (potreba zajedničke obrane od napada Romana) treba smatrati državom. Osnovan je, dakle, zaključak N. Klaić da "nema razloga da takav trajni politički savez pod jednim plemenom ne nazovemo državom i da ga na taj način i terminološki razlikujemo od povremenih slavenskih plemenskih saveza koji su se brzo sklapali i razjedinjavali".³⁵⁾

U pravnoj literaturi se državom naziva i vladavina, koju je Zulu – crnac Šaka (Shaka) osnovao u jugoistočnoj Africi uz pomoć svojih 500 crnačkih kopljima naoružanih boraca, a koja je država trajala od 1816. do 1828.³⁶⁾ godine. Zašto onda jedan trajan politički savez Hrvata i Slavena, pod vodstvom Hrvata, koji je nastao odmah nakon doseljenja, ne nazvati državom?

Čvrsto plemensko ustrojstvo Hrvata djelovalo je dinamično na stvaranje psihološke "organizacijske sheme" na temelju "bratstvenog stava" (bratstvo = pleme) kao "totalnog modela" a time i na sposobnost organiziranja države na širem teritoriju.^{36a)} Prvonaseljeni Slaveni, naime, nisu bili plemenski organizirani. Njihove župe kao teritorijalne jedinice bile su jedna od druge nezavisne. Tek Hrvati su organizirali Slavene u jednu čvršću, povezaniju zajednicu pod svojim vodstvom.^{36b)}

Tako nastala hrvatska država (odmah nakon doseljenja Hrvata i Slavena) ima sve atribute državnosti (određeno područje, stanovništvo, organizacija neovisna o drugoj državi). Za državnost je, naime, "glavno i jedino odlučno da organizirana vlast djeluje u zemlji isključivo i neovisno o bilo kojoj drugoj vlasti".³⁷⁾

Stoga treba zaključiti:

Trpimirova isprava svjedoči o ranom postojanju hrvatske države, tj. u IX. stoljeću, i to već tada na visokom stupnju organiziranosti po uzoru na organizaciju³⁸⁾ franačke države, tada najjače i najrazvijenije države Europskog Zapada, koja je dala trajni pečat zapadnoj europskoj civilizaciji.

B I L J E Š K E:

- 1) F. ČULINOVIĆ, Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja, Zagreb 1961, 22, 22.
Rodni list se može izdati i mnogo vremena nakon rođenja djeteta. Dapače, može se uopće i ne izdati, ali to ne znači da dijete nije rođeno. Kako će se kasnije pokazati hrvatska država je nastala odmah nakon doseljivanja Slavena i Hrvata, u svoju današnju domovinu i to sa centrom u Solinu u blizini ruševina stare Salone.
- 2) F. ŠIŠIĆ, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zagreb 1925, 331.
- 3) L.J. KRKLJUŠ – S. ŠARKIĆ, Odabrani izvori iz državnopravne istorije Jugoslavije, Beograd 1982, 30.
- 4) F. ŠIŠIĆ, Povijest Hrvata u ..., 333.
- 4a) F. BULIĆ, Natpis svećenika Dominika, graditelja crkvice sv. Martina nad Porta Aurea u Splitu, (u Povodom pedesetogodišnjice jubileja "Vjesnika za arheologiju i historiju dalmatinsku", Split 1931, 69-71.).
- 5) V. OMAŠIĆ, Povijest Kaštela, Split 1986, 175-188. Kopija isprave upobrijebljene u parnici je iz 1568. godine, a prepisana je iz jedne starije kopije pisane beneventanom (M. Barada, Dvije naše vladarske isprave, *Croatia sacra*, Zagreb 1937, s. 40).
Činjenica što su se davanja seljana Sućurca uvelike mijenjala tijekom tolikih stoljeća ne smanjuje vjerodostojnost Trpimirove isprave, jer se je ono što je bilo pismeno fiksirano lako mijenjalo *via facti* tijekom tridesetogodišnje uzukapije (*logissimi temporis praescriptio*). Usp. franačku ispravu iz 828. godine (*Placitum de colonis villae Antoniaci*) gdje se između ostalog kaže: "... *quod jam dictus abba nec ipsi nullas functiones nec redibutiones eis non exactaverent nec exactare jusserant, nisi quale ipsi per triginta annos partibus ipsius monasterii tam ipsi quam et eorum antecessores desolverent*" (cit. prema J. IMBERT, G. SAUTEL ET M. BOULET-SAUTEL, Histoire des institutions et des faits sociaux, I, PUF, Paris god. 1963), 353. Usp. V. OMAŠIĆ, Parnice splitskih nadbiskupa sa Sućuranima u 17. stoljeću, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru – Studij u Splitu 1983/1984, Split 1984, str. 85–101.
Prema mišljenju pisca ovih redaka pravni odnos između Sućurana odnosno Srinjana i splitskog biskupa bio je odnos *sui generis* (*patrocinium, tuitio, commendatio*). (Usp. J. ELLUL, Histoire des institutions, 3, PUF, Paris 1962, 67, 109, 110. Usp. H. PIRENNE, Povijest Evrope od seobe naroda do XVI stoljeća, Zagreb 1956, 67, 68.). Biskupova zaštita u ono vrijeme je mnogo značila. Usp. M. BRANDT Srednjovjekovno doba povijesnog razvitka, Knjiga prva, SNL, Zagreb 1980, 175; Usp. P. OURLIAC ET J. DE MALAFOSSE, Histoire du droit privé, 2, PUF, Paris 1961, 143, i tamo navedenu literaturu).
Povodom agrarne reforme provedene tridesetih godina nadbiskupija splitska dobila je od države naknadu za oduzete joj zemlje, među kojima su bile i zemlje koje su obrađivali koloni iz Kaštel Sućurca još od Trpimirovih vremena. Dijelom i od toga novca sagrađena je nadbiskupska kuća u Matoševoj ulici u Splitu (op. M. P.).
- 6) J. ELLUL, Histoire des Institutions, 3) Moyen Age, Paris 1962, 91. U Dalmaciji je još u početku VI. stoljeća bio proveden, po zapadnom uzoru, metropolitanski sistem (M. LANOVIĆ, Ustavno pravo Hrvatske narodne države, RAD JAZU, knj. 266, U Zagrebu 1939, 41).
- 6a) Usp. M. J. ZEILLER, Une ébauche de vicariat pontifical en Illyricum occidental au début du V-e siècle, u Echo d'Orient, 31 année N. 149, janvier-mars 1928, p. 94-5, cit. prema F. BULIĆ, Doprinos crkvenoj povijesti stare Salone, u Povodom pedesetogodišnjice jubileja "Vjesnika za arheologiju i historiju dalmatinsku", Split 1931, 101.
- 7) M. LANOVIĆ, Ustavno pravo ..., RAD, knj. 266, 46, 47.
- 8) Usp. M. PERA, Prvi Rogoznički zakoni, u Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, br. XX–XXI 1983-1985, Split, 1983-1984, 152, 153, 154.
- 9) M. KOSTRENCIĆ, Nacrt historije hrvatske države i hrvatskog prava, Zagreb 1956, 36, 37, 38.
- 9a) Usp. M. PERA, Prvi rogoznički zakoni, str. 147–166, a naročito str. 154, 155.
- 10) A. ROMAC, Rječnik rimskog prava, Zagreb 1983, 110; J. ELLUL, Histoire des Institutions, 1-2, L'Antiquité, 235.
Usp. "fenomen moći kao mogućnost nametnuti drugome ovisnost", (E. PUSIĆ, Upravni sistemi, 1, Zagreb 1985, 40). *Vice versa* zaštititi interes *destinatara*. Ovdje se može, kratkim

ekskursom, navesti da je V. Ćorović pogodio smisao epitafa Petra Crnog i da se zaista mora čitati:

Et dum vigui terror in orbe fui. (V. NOVAK-P. SKOK, Supetarski kartuar, Zagreb, MCMLII, 20). Za ovo Ćorovićevo čitanje vojuje paralela u *Quid sit proprie ministerium regis*, gdje se između ostalog navodi "*Ecclesia Christi debet tueri: viduarum, orphanorum caeterorumqne pauperum ...*" (Usp. M. PERA, Prilog problemu nadgrobnog natpisa Kraljice Jelene, *Odvjetnik*, Broj 7-8 1977, 289). A zatim se kaže: "*Ipsius enim terror ac studium ...*" (Usp. JONAS, *De institutione regia ...*, c. IV; éd. J.-P. MIGNE, *Pat. lat.*..., t. CVI, Paris, 1851, col. 290-291, cit. prema J. IMBERT, G. SAUTEL ET M. BOULET-SAUTEL, *Histoire des institutions et des faits sociaux*, I., 363). Tu je latinska riječ *terror* prevedena na francuski riječju "*crainte*" (strah). Usp. o. c. 364. Točnije bi bilo reći *moćnik*.

- 11) P. OURLIAC ET J. DE MALAFOSSE, *Histoire du droit privé*, 2, 136, 137, 348; M. PERA, Poljički statut, Split 1988, 263.
- 12) M. BLOCH, *La société féodale*, Paris 1968, 171.
- 13) M. LANOVIĆ, *Ustavno pravo ...*, RAD, knj. 265, Zagreb 1938, 68, 69.
- 13a) A. DABINOVIĆ, *Hrvatska državna i pravna povijest*, Zagreb 1940, 176.
- 14) M. DIVKOVIĆ, *Latinski-hrvatski rječnik*, U Zagrebu 1900, 907, 908.
Usp. "Du Cange navodi više primjera po kojima se vidi da *regnum* i *rex* u ranom srednjem vijeku sve do X. stoljeća znači uopće kneževinu i kneza. 'Regnum' pro ducatu, seu provincia Ducis (in lege Aleman. c. 35, par. 31)". DU CANGE: *Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitatis - Venetiis 1789*, u L. KATIĆ, *Saksonac Gottschalk na dvoru kneza Trpimira*. Sep. otisak "Bihaća", hrv. društva za istraživanje domaće povijesti, Zagreb 1932, 11, fn 22.
- 15) E. Ć. SKRŽINSKAJA, "Istorija" Olimpiodora, u *Vizantijskii Vremeni*k, tom VIII, Moskva-Lenjingrad 1956, 253.
- 16) M. KOSTRENCIĆ, *Nacrt historije ...*, 128.
Vlast je "mogućnost provesti svoju volju i protiv otpora, izrasta logički, a često i historijski, iz položaja starije obitelji preko roda, bratstva, plemena, poljoprivrednog dobra, vodstva u ratu" (E. PUSIĆ, *Upravni sistemi*, 1, Zagreb 1985, 101).
- 17) R. BASTIDE, *Sociologija i psihoanaliza*, u G. GURVITCH, *Sociologija*, II, Zagreb 1966, 442.
- 17a) M. LANOVIĆ, *Ustavno pravo ...*, RAD, knj. 265, 188.
O upotrebi riječi *regnum* (*rex*) i *imperium* (*imperator*) Saksonac Gottschalk se ovako izražava:
"Item homines Dalmatini, perinde idem similiter homines Latini Graecoru(m) nihilominus (!) imperio subiecti, regem et imperatore(m) co(m)muni locutione per totam Dalmatiam longissimam revera regione(m) rege(m), inquam, et imperatorem regnum et imperium vocant. Aiunt enim: 'Fuimus ad regnum' et 'Statimus ante imperium.' et 'Ita nobis dixit regnum' et 'Ita nobis loquutum est imperium.'" (L. KATIĆ, *Saksonac Gottschalk na dvoru kneza Trpimira*, Zagreb 1932, Preštampano iz "Bogoslovske smotre" br. 4/1932, str. 9).
- 18) P. SKOK, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I, Zagreb 1971, 448.
- 18a) M. PERA, Poljički statut, 262, 263.
- 18b) A. ROMAC, *Rječnik rimskog prava*, Zagreb 1983, 91, 258.
- 18c) I. MEYERSON, *Les fonctions psychologiques et les oeuvres*, Paris 1948, 177, 178.
- 18d) Kolektivni egoizam je "ubjeđenje u superiornost interesa vlastite društvene grupe". Kolektivni egotizam je "bezobzirno, grubo, nekritičko i samodopadno zadovoljstvo sa osobinama i tekovinama vlastite društvene grupe" (RJEČNIK SOCIOLOGIJE I SOCIJALNE PSIHOLOGIJE), Zagreb 1977, 287, 288).
- 18e) A. ROMAC, *Rječnik rimskog prava*, 94.
- 19) Usp. "jer nema vlasti, da nije od Boga" (Poslanica sv. Pavla apostola Rimljanima, 13,1): usp. M. PERA, *Prvi rogoznički zakoni*, 149.
- 20) *Sanskritska imenica go-* znači ne samo "vol, krava" nego i "zemlja" odnosno "ograda". *Pridjev pa-* znači "onaj tko zaštićuje, tko čuva" (N. STCHOUPAK, L. NITTI ET L. RENO), *Dictionnaire sanskrit-francais*, Paris 1972, 234, 395).
- 21) J. ELLUL, *Histoire des institutions*, 3, PUF, Vendôme, 1962, 68; M. BRANDT, *Srednjovjekovno doba povijesnog razvitka*, Zagreb 1980, 137, 138, 139.

- 22) "Kuju crkvu hoću, uz božje svjedočanstvo i auktorstvo, da se nitko redom od mojih nasljednika ne usudi oduzeti od vlasti splitske crkve ili bilo kako otimati" (prijevod M. P.)
- 23) V. KLAJČ, Hrvatska plemena od XII. do XVI. stoljeća, RAD 130, Zagreb 1897, 15, 16. Citirano prema F. ŠIŠIĆ, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zagreb 1925, 256.
- 24) F. ŠIŠIĆ, Pregled povijesti hrvatskoga naroda, Zagreb 1962,76.
- 25) M. PERA, Poljički statut, 118.
- 25a) M. GIMBUTAS, La fin de l'Europe ancienne, La recherche, No 87, Paris mars 1978, 228-235.
- 26) M. PERA, Poljički statut, 136.
- 27) E. DYGGVE, History of Salontan Christianity, Oslo 1951, 131. Cit. prema Prošlost i spomenici Solina, L. Katić, Solin VII-XX. stoljeća, 49.
O slavenizaciji starinaca-Ilira (greciziranih i romaniziranih) usp. M. Pera, Poljički statut, 133-135; Isti, Toponimija Mosora i Kozjaka, u Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, LXXV-1981, Split 1981, passim a naročito 276.
- 28) "ovi imaju močvare i šume za naselja"; prijevod M. P. Citirano prema K. KADLEC, Prvobitno slovensko pravo pre X veka, Beograd 1924,11.
- 29) Usp. "Druge Hrvate, koji se pominju na severu oko Krkonoških gora i istočnogalicijskih Karpata, smatram za ostatke velikoga plemena Hrvata koji su se, kasnije, pretopili u Čehe i Ruse, a čije je jezgro prešlo na Jadran" (L. NIEDERLE, Slovenske starine, Novi Sad 1954,284).
- 30) Usp. M. PERA, Poljički statut, 136–180. Sve ono što je tu kazano za pučane (Slavene) odnosno za didiče i ugričice (Hrvate) odnosi se mutatis mutandis na cijelu Hrvatsku od Gvozda do mora. Poljica su samo jedan arhaični relikv nekadašnje Hrvatske.
- 31) V. MAŽURANIĆ, Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik, u Zagrebu 1908-1922, 741.
- 32) F. ŠIŠIĆ, Pregled povijesti ..., 458.
- 33) "Tolika su, naime, klanja i pljačkanja svakodnevno nad njima vršili, da se nitko od Slavena nije usudio sići na more" – TH. ARCHIDIACONUS, Historia salonitana, VIII; V. RISMONDO, T. Arhidakon, Kronika, Split 1960,21 (prijevod).
- 34) L. KATIĆ, Saksonac Gottschalk ...8; "Kad je, naime, Trpimir, kralj Slavena, išao protiv naroda Grka i njihovog patricija ..." (prijevod M. P.). *Patricij* je titula bizantskog namjesnika u Dalmaciji (op. M. P.).
- 34a) Pa i trajni plemenski savezi Rimljana sa susjednim narodima i državama doveli su do stvaranja rimske države. Usp. "*Foedus* (lat., ugovor, savez), ugovor o miru, prijateljstvu i savezu sa susjednim narodima i državama. Takve ugovore zaključivali su Rimljani ili u obliku tzv. ravnopravnih sporazuma (*foedus aequum*) ili neravnopravnih (*foedus iniquum*). Prvi su predviđali recipročnu vojničku pomoć, ako bi neka od ugovornih strana bila napadnuta. Drugih, neravnopravnih sporazuma bilo je mnogo više. Njima su drugoj strani nametane obveze (davanje vojnika, hrane, oružja, izgradnja brodova i sl.), bez reciprociteta. Takvim ugovorima druga je strana priznavala rimski suverenitet, pa je to bio način širenja rimskog gospodstva u Italiji, a kasnije i u ostalim dijelovima svijeta". (A. ROMAC, Rječnik rimskog prava, Zagreb 1988, 121.)
- 35) N. KLAJČ, Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku, Zagreb 1971, 146.
- 36) K. F. OTTERBEIN, The evolution of Zulu warfare, u P. Bohannon, Law and Warfare, Austin and London 1967, 354,355.
- 36a) M. PERA, Prilog problemu poljičkih didiča, u Poljički zbornik, Svezak treći, Split 1978,127.
- 36b) Usp. "država kao organizacija u početku funkcionira kao vođena grupa" i "vođena grupa je takav tip sistema suradnje koji je integriran osobnom ovisnošću vođenih od vođe" (E. PUSIĆ, Društvena regulacija, Zagreb 1989,315). Usp. Porijeklo moderne europske države treba tražiti u pojavi i širenju tzv. *regnuma*, nastalih u Europi nakon pada rimskog carstva i velike seobe naroda, *Regnum* nije još država u modernom i institucionalnom obliku. Oblik *regnuma* ogleda se u tome što je jedna ratnička grupa vladala potčinjenim grupama naroda. Osnova dominacije nalazila se u priznatoj lojalnosti stanovništva jednom vladaru odnosno jednog vladarskoj porodici. Vlast je više privatna, jer se lojalnost stanovništva odnosila na vladarsku porodicu, a ne na "državu". (M. PERA, Poljički statut, 179).

- 37) J. ANDRASSY, Međunarodno pravo, Zagreb 1978,61.
- 38) "Organizacija je racionalna koordinacija aktivnosti određenog broja ljudi radi postizanja neke zajedničke namjere ili cilja, kroz podjelu posla i funkcija i preko hijerarhije autoriteta i odgovornosti" (R. BOJANOVIĆ, Psihologija međuljudskih odnosa, Beograd 1979, 116). Društvenu organizaciju (grupu) karakterizira: *aktivnost* kojom se članovi grupe bave kao takovi, *interakcije*, tj. odnos koji aktivnost jednog člana grupe ima spram aktivnosti drugih članova grupe i *osjećaj* koji pojedini član grupe gaji spram nje G. C. HOMANS, The Human Group, New York, Chicago, San Francisco, and Atlanta 1950, 34-40). *Osjećaj je bio taj koji je i tada držao Hrvatsku a drži ju i danas jer "Dok je srca bit će i Krocije"* (Matoš).

Miroslav Pera

SOME GLOSSES TO THE KNEZ TRPIMIR'S DOCUMENT

Summary

The article begins by presenting evidences supporting the thesis of the Knez Trpimir's document issued on 4 March, 852 at Bijaći being authentic (*fidedignum*). The autor points out especially the fact that both parties in the litigation between the Bishop of Split and the inhabitants of Kaštel Sućurac about their tenant-farming (coloning) at the middle of the 16th century gave references to the document not challenging its authenticity. The document actually gave grounds to the tenant-farming relationships that underwent changes during times.

The form of the Knez Trpimir's document was typical for Frankish documents of the time. The term *regnum* means *state* in this document.

The idea of *state* includes not only the idea of the factual condition of community but also the wish to maintain such condition.

The author also deals with the problem of joint or separate migration of the Slavs and the Croats, supporting the thesis of separate migration, the thesis he advocated in his book "*The Statute of Poljica*". According to the mentioned thesis, the first to settle these parts, immediately after the fall of Salona in 614, were the Slavs, the Croats to come about the year 630 establishing immediately the *Croatian state*. The state had form of a permanent tribal federation led by the Croats in the beginning. It was as late as the 19th century when the Slavs and the Croats reached their complete political and legal unity.

Accepting the thesis by M. Gimbutas, the author identifies the first settled Slaves as descendants of the ancient fixed-settled European culture (Cucuteni, Tripolje) and the latter settled Croats as descendants of the Kurgans culture. The ancient fix-settled European culture was formed at the South-East of Europe between the years 6,500 and 4,000-3,500 BC. It was matrilineal, egalitarian and peaceful. It recognized the female principle, i. e. *mater familias*. The Kurgans culture appears at the same area in the years 4,000-3,000 BC. That was a culture of shepherds-conquerors. It was patriarchal, hierarchic and warrior. It recognized the male principle: male deities, warriors and celestial bodies. Both the culture coexisted at the same area.

At the end of the article, the author sums his theories up and makes the conclusion:

The Trpimir's document testifies of an early existence of Croatian state, as early as the 9th ct., at a high level of organization, following organization of the Frankish state, the strongest and best developed state in the West of Europe of the time and a state that produced permanent mark on the West-European civilization.